

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА І НЕНАСИЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ М. ДРАГОМАНОВА

Проблема насильства і ненасильства осмислювалася також і в творчості М. Драгоманова. Світогляд М. Драгоманова охоплював ті передові ідеї, які були вироблені європейською культурою ХІХ століття.

Те, про що писав М. Драгоманов, неможливо вмістити у рамки теорії соціалізму, лібералізму чи то анархізму. Його погляди на життя були значно ширшими, ніж ті теорії, з якими він був ознайомлений. І тому слова про те, що М. Драгоманов служив вірно ідеям соціалізму і анархізму, викликають сумніви. Він не сприймав повністю ідею соціалізму й анархізму. М. Драгоманом брав лише те, що могло послужити справі визволення українського народу. Більше того, деякі положення соціалізму й анархізму не могли реалізуватися в тих умовах, а служили лише прообразом майбутнього. Не можна віднести М. Драгоманова до теоретиків соціалізму, оскільки «соціалізм зачіпав лиш постільки, поскільки політичні комбінації, маючи на оці життя й інтереси народних мас, заходили на поле неминучих соціальних реформ і вивершення тих реформ у далекій будучині» [6, С.670]. В листі до Бачинського М. Драгоманов писав: «Ваша праця («Україна ірредента») цікава, бо зачіпає нових боків важливі питання, але хвилює доктринерством певної (марксистської) школи. Ви знаєте, я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а життя людське занадто складне, щоб його пояснити лише одним елементом. Але я нічого не маю проти доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лихо марксистки (...) рідко досліджують що, а просто а пріорі креслять історичні і політичні фігури, часто фантастичні» [8, С.221]. Філософський світогляд М. Драгоманова охоплював ті передові ідеї, які були вироблені європейською культурою ХІХ століття, були добрим орієнтиром в його літературній політичній діяльності, а також у наукових пошуках. Свою роботу М. Драгоманов пов'язував з інтересами українського народу. Він всіляко намагався передові європейські ідеї «по своєму прикладати на своїй землі» [5, С.299].

На той час український народ перебував під владою двох імперій - Австрійської і Російської. Найбільш свідома частина української інтелігенції намагалася пробудити національну свідомість власного народу. Це досить чітко

проступає в другій половині XIX століття, коли виникають самодіяльні суспільно-політичні організації ліберально-демократичної інтелігенції. Члени таких організацій називали себе українофілами. Українофіли не ставили перед собою політичних цілей, а займалися просвітницькою роботою. Можна стверджувати, що просвітництво на той час було певною політикою.

М.Драгоманов значно глибше розумів питання становлення національної свідомості, ніж українофіли. Становлення свідомості не повинно зводитися лише до поширення української мови. Він бачив, що завдання повинно стояти значно ширше, оскільки мова - це не мета, а лише форма. На першому місці повинні бути соціальний, економічний і культурний людський поступ. Український напрямок повинен проводити у побут ідеї майбутнього, як «свободи совісті, проби праці економічної, а найбільш усього налягати на розвій чуття гуманності і розширення духу свободи... очистити його (народу) розум од поганського і середньовічного фанатизму» [1, С.231]. Ця робота не повинна носити лише просвітницький характер, необхідно надати народу практичну допомогу і «виучити думати через науки природні».

Навчити народ думати рідною мовою, розвивати науки рідною мовою було не так просто. Політика Російської імперії була спрямована на відчуження української мови від українського народу, а в кінцевому результаті на її знищення. 1876 року Олександр II видав указ про цілковиту заборону друкування книг українською мовою і про викладання будь-яких дисциплін українською мовою в початкових класах. Така політика не тільки сприяла відчуженню української мови від власного народу, а і породжувала відчуження українців від росіян. За таких умов і міг процвітати фанатизм, нетерпимість між народами.

Будучи прихильником ненасильницького, поступального розвитку суспільства М.Драгоманов докладав зусиль до усунення ненависті між людьми, народами, оскільки ненависть до чужого не може допомагати культурному прогресу свого народу. «Напроти, прихильність до своєї країни й народу тільки виграє, коли вона очиститься від старозаконної ненависті до чужих і освітиться світлом вселюдського спрямування до поступу» [4, С.494].

Послідовність М.Драгоманова виявилася в питанні про національність. Ще сьогодні можна прочитати про те, що М.Драгоманов не ставив національний принцип на перше місце в своїх роботах, і був своєрідним предтечею в більшовицькій національній справі. Однак такий підхід не повністю відображає питання про національність. Коли говорити про

більшовизм, який веде початок від соціалізму, то таке порівняння буде явним перебільшенням. М.Драгоманов писав: «У нас справа соціалізму мусить іти поруч із справою врятування своєї нації, з новим народженням національним» [7, С.228]. Насторожено ставився він і до революційно настроєних росіян, оскільки вбачав в їх русі негативні і шкідливі тенденції для української нації. Він зауважував: «Серед російських, власне серед великоруських, соціалістів виступають цілком виразно, побіг абстрактних фраз про принципи космополітизму і феодалізму, ознаки рішучого великоруського націоналізму і власне офіціального націоналізму. «Вперед» говорить навіть прихильно про історичну «руську єдність в московській державі» [7, С.223]. Для нього було зрозумілим, що насильницьке запровадження в життя системи національності веде лише до протидії. «Національності я признаю, а тільки противлюсь націоналізмові, тобто примусу держатися звисних почуттів і думок (політичних і культурних) по тій причині, що вони національні або (частіше) вважаються за такі» [31, С.493-494].

М.Драгоманов був противником не лише насильницької національності, а й намагався вказати шляхи подолання національної відчуженості. Національна відчуженість найбільше проявлялася в питаннях про релігію, мову. Не можна відповісти на питання для русинів-українців, яка віра для них є національною. В той час, коли націоналісти намагаються відповісти на це питання і мають на увазі лише православ'я та унію, то «...залишені ними без уваги штундисти на Україні московляться, русини римського обряду в Царстві Польським і Галичині полячаться, а русини - протестанти на Угорській Русі становляться словаками» [4, С.553]. Намагання створити із власної мови фетиш також не на користь справі, адже «не можна голими фразами проти чужих мов та за нашу «милу, красну мову» допомогти лихові впевнити практичний народ у тому, що мова його справді святощ» [4, С.553]. Такий підхід до релігії, мови не на користь національній справі: він не може вести до росту української національної свідомості. Власне через відсутність національної свідомості українці втратили свої національні права. Оцінюючи на той час рівень національної свідомості, М.Драгоманов вказує на те, що ідея вартості і права національностей має досить мало прихильників. «Українські сепаративні тенденції не доходять ні до якої навіть літературної ясності й держаться самими тільки чуттями, та й то більше негативними, ніж позитивними, котрі, звичайно, самі себе бояться» [4, С.542]. Там само М.Драгоманов пише: «Сепаратистично-націоналістичні тенденції на Україні досі живуть неясними натяками та

анонімами» [4, С.542] і, в той же час, говорячи про свої погляди, М.Драгоманов зауважує, «що наш федерально-соціальний напрямок виставив одверто свій прапор і імена коло нього» [4, С.542]. Щоб повернути свої національні права, необхідно було працювати на полі зростання національної свідомості і боротися проти державно-національного централізму, який базувався на насильстві.

Будучи противником неправди і людиноневисництва, і в той же час, знаючи, що люди взагалі «...більше звірі, ніж ангели» [4, С.547], він не раз виступав проти «фальшивих всесвітників». І така фальшивість проявлялася в тому, що деякі з росіян вважають, що «національні мови тільки перешкоджають людям, то й ліпше, коли українська мова вимре. Такі фальшиві всесвітники були й є не тільки в Росії» [4, С.476]. Такі розмови вели лише до протиставлення в межах однієї нації і між націями. М.Драгоманов намагався віднайти щось вище, що стоїть над національностями, те, що може їх поєднувати, а не роз'єднувати, таке, що мирило б національності і було б «всесвітньою правдою» [4, С.469]. Оскільки «національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські» [31, С.283]. Чи слідує з цього, що М.Драгоманов є противником всього національного? Ні. Він писав: «Чтобы развивать индивидуумы и нацию до идеала человека, мы должны отправляться от существующих индивидуальных и национальных признаков, иначе воспитание обращается именно в втискивание живых людей в форму пустого идола, которое не может принести им ничего, кроме страдания» [3, С.448].

На думку М.Драгоманова, розвиток суспільства повинен здійснюватися еволюційним шляхом. Насильство, як виключний спосіб служіння прогресу, не приваблювало його. М.Драгоманов був сучасником повстань і бунтів, які пройшли в ХІХ столітті. І він міг порівняти результати повстань з їх першопочатковими завданнями. І тому його слова: «У ХІХ ст. багато було повстань, а ні одне з них не здолало до кореня порядків не то громадських і господарських, а навіть і державних» [5, С.311-312],- не були випадковими. Хоча зміни і відбувалися, але вони міняли лише форму, а не зміст порядків. Теорії про насильницькі зміни з допомогою соціальної революції, як вважав М.Драгоманов, є відгомонам старої науки про природу. «Недавніми часами й науки про природу, геологія й біологія, показали, як помалу йдуть всі зміни на світі, і замінили слово revolution на слово evolution (розпускання, зріст)» [5, С.312]. Змінювати життя суспільства згори не можна, не можна насильницьки повертати думки людей, звичаї тисяч людей як завгодно. М.Драгоманов бачив,

що намагання «російських громадянців» з допомогою терору змінити соціальне становище в суспільстві ні до чого не привели. Проповіді про необхідність «мужицьких бунтів» не знайшли відгуку в самих низах, оскільки не поширювалися серед громади, а зоставалися лише в колах народників.

М.Драгоманов відкидав таку форму насильства як політичні вбивства, оскільки вбивство є зброєю з обох боків гострою, а тому і малонадійною для справи зміни політичного ладу і встановлення нового. І той російський тероризм, підкреслював М.Драгоманов, є тільки реакція на урядову систему, вповні природна, але все-таки патологічна, як і та система, що її породила... зовсім не щось таке, що можна вводити в теорію і систему.

М.Драгоманов не тільки критикував тероризм, а й пропонував реформувати суспільство без допомоги насильства. Першим кроком в цьому напрямку повинно бути створення вільних громад, товариств. Створення таких товариств повинно носити добровільний характер, виключаючи примус. І ці спілки вільних осіб повинні рухатися до мети, яка зветься «безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств» [5, С.296]. Таке реформування соціальних інститутів буде служити справі подальшого руху суспільства до свободи. Намагання досягнути «без начальства» буде здійснюватися різноманітними шляхами: свідомо і несвідомо, через науку, повстання, спілки між людьми. Не можна сказати, як швидко досягти такої мети, як «світ дійде до таких без начал» [5, С.505].

Прихильником ненасильства М.Драгоманов постає і в питанні про «обрусеніє». М.Драгоманов розглядає «обрусеніє» не тільки в зв'язку з росіянами. «Наскільки нам звісна історія й теперішній стан Європи, то ми можемо сказати, що небуло й нема такої нації й національної держави, де б не було свого «обрусенія» або й не зосталось слідів його й досі, і що, значить, системи, подібній обрусенію, суть ознакою не певної національності, а певного порядку громадського» [4, С.505]. Підставою «обрусенія», яка знаходить свій прояв і в «примусовій національності», і в «примусовій релігії», як вважає М.Драгоманов, служить дикий суб'єктивізм, котрий пхає людей дивуватись тому, що не подібне до їхнього, сміятися з нього, ворогувати, нищити. Система «обрусенія» була породжена по відношенню до українців не тільки суб'єктивними факторами. Вона підтримувалася і насаджувалася централізованою російською державою. В основі будь-якої централізації лежить насильство, примус. І це розумів М.Драгоманов. І тому він протиставляє централізований національний автономізм. Витоки національного

автономізму М.Драгоманов виводив із культурного універсалізму. Прикладом національного автономізму в Європі може служити протестантизм. М.Драгоманов вірив, що тільки «автономія самих дрібних куп людських може поширити всі теперішні сварки між породами людськими (...) По нашій думці, кожна громада, кожне навіть товариство чужої нам породи, коли воно сидить і серед українських громад, мусить бути вільним зостатись таким, яким воно хоче» [5, С.311].

У своїй роботі М.Драгоманов завжди керувався словами: «Чиста справа потребує чистих засобів» [2, С.2]. І, як ми бачимо, для нього насильство, примус, ворожнеча не були чистими засобами. Історія ХХ століття підтвердила правильність слів М.Драгоманова. «Особлива оригінальність Михайла П.Драгоманова,- пише Микола Француженко,- серед вчених і політиків світу проявляється в його тезі, що від засобів боротьби залежить ціль і наслідок боротьби. Не ціль виправдовує засоби, а засіб кладе своє тавро й печать на ціль» [8, С.220].

Закінчуючи розгляд заявленої теми в творчості М.Драгоманова, ми можемо зробити такий висновок: питання відчуження, насильства і ненасильства М.Драгоманов розглядає в політичному, національному, соціально-економічному житті українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства (1863-1872) // Вибране.- К.: Либідь, 1991.- С.204-234.
2. Драгоманов М. Тероризм и свобода, муравьи и корова. Ответ на ответы «Голоса».- Женева: 1880.- 16 с.
3. Драгоманов М. Что такое украинофильство // Вибране.- К.: Либідь, 1991.- С.430-456.
4. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране.- К.: Либідь, 1991.- С.461-559.
5. Драгоманов М. Передне слово (до «Громади 1878 р.») // Вибране.- К.: Либідь, 1991.- С.276-327.
6. Мухин М. Франко як критик Драгоманова // Визвольний шлях. Кн.6.- Лондон, 1956.- С.666-676.
7. Ріпецький С. Советська «реабілітація» Михайла Драгоманова // Альманах УБС.- Скрантон, 1989.- С.226-236.

8. Француженко М. Борець за свободу (В 90-ту річницю смерти Михайла Драгоманова) // Альманах УБС.- Скрантон, 1985.- С.219-223.